

DZIURA (254) *sb f*

dziura (244), **dzura** (2), **dura** (5), **dziora** (3); *dziora GórniDworz* (2); *dziura* : *dzura* : *dura* : *dziora RejKup* (1 : 1 : 1 : 1); *dziura* : *dzura* : *dura Calep* (5 : 1 : 1), *dziura* : *dura RejFig* (5 : 1), *Mącz* (20 : 1), *RejZwierc* (8 : 1).

o *w dziora prawdopodobnie pochylone*; a *jasne*.

sg *N dziura* (31). ◇ *G dziury* (31). ◇ *D dziurze* (3). ◇ *A dziurę* (68). ◇ *I dziurą* (47) [*w tym*: -*am* (1)]. ◇ *L dziurze* (8). ◇ *pl N dziury* (8). ◇ *G dziur* (16). ◇ *A dziury* (18). ◇ *I dziurami* (15). ◇ *L dziurách* (4); -*ách* (3), -*ach* (1); -*ách Leop, Mącz*; -*ách* : -*ach SkarŻyw* (1 : 1). ◇ *du N (cum nm) dziurze* (1) *BielKron* 367. ◇ *A (cum nm) dziurze* (1) *FalZioł* IV 26a.

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI – XVIII w.

1. *Otwór nieforemny, powstały przeważnie wskutek uszkodzenia lub niedokładności w strukturze przedmiotu; wylóm, wyrwa, rozdarcie; nieszczelność, szpara; conscissura, foramen, lacuna, rima Cn* (90) : *LibMal* 1544/81v; *RejWiz* 108v; *Leop Cant* 2/14; *BibRadz Ez* 21/22; od *Zydowskiy forthy/* *wybili bårzo wiele muru/ á nieśmieli ku szthurmu iść/ á theż przed dymem niewidác/ było dziury BielKron* 312v; [*naszy zamek Opoczkę*] *łobie lekce ważyli zwłafzczá Czechowie/ [...] przypufzczáli ku szturmowi [...] dzyury w nim pierwey nie wczyniwfzy/ ácz wczynili/ ále prętko záprawili BielKron* 417, 247v [2 r.], 248v, 250, 309; *Munire viam, Nápráwić drogę/ Opátrzić by nie były dziury w moścynách Mącz* 237a; *Zátykác/ vtykác ten zwłafzczá który z zgrzebi z chuft piłki czini w łodzi do zátykania dziur. Mącz* 416c, 67b, 408d, 416d; *OrzQuin Rv; BielSat* M4, Nv, N3v, N4 [2 r.]; *BielSpr* 62, 63, 64 [2 r.], 64v [3 r.]; *Albo iefli téż pokrywká do korytá źle przyleże/ tedy także będzie/ ták długo óną dżiurá wodá będzie źiemię wybijálá/ aż łye wczyni wielką dżiurá Strum* G2v, H2 [2 r.]; *A Lefko zá Bobrzycki ná Petrálkie mury/ Pirwfzy włkoczył z Chorągwiá gdy nie było dziury StryjKron* 602, 602, 673, 752; *BielSjem* 34, 37, 40, 41 [2 r.]; *Paprup* I4v; *GostGosp* 34, 63, 98; *KlonWor* 33.

W charakterystycznych połączeniach: dziurę uczynić (9), *wybić (wybita)* (7), *zaprawić* (5).

Przysłowia: Ale wy przedłie niedbaćie Dawno tę dziurę łataćie RejRozpr Gv; *RejJóz* O4v; *RejKup* q5v.

Ládaczem te dzure zatkać RejKup x5.

ále przedsię tą łátą dżiury tey nie záłata. CzechEp 36.

RejWiz 92; *Dla ich błazeńskich wftaw záwždy dżiurá wtrześie. BielSat* C2v [idem] *BielRozm* 19.

Zwroty: »dziurá nagłádać (a. zagłádać), patrzyć, poźrzec (a. uźrzec, a. wejźrzec, a. wyźrzec), widzieć« [szyk zmienny](3 : 3 : 5 : 2): Koźłę Więc dziurá poźrzáło/ Wilká po skorze poznáło. BierEz N2v, N2, O2v, P2v; *dziurá thedi kthora wedzrzwiach bila pathrzaiącz wydziáll. LibMal* 1543/12, 1554/192; *RejWiz* 54v; *RejZwierc* 121v; *ZŁodziey [...] wlawfzy ná dach pátrzał dżiurá [!] iefłizeby iefłcze kthory czeladnik onego bogaczá czuł. HistRzym* 92; *RejZwierc* 18v, 236v; *y weyrzawfzy dżiurá/ vyrzał á ono światłóć wielką v ołtarzá SkarŻyw* 510, 552.

»dziurá się wemknąć, wysunąć« (1 : 1): Dwornik ostátek zmłócił y do lálá dunął/ A klucznik drugá dzyurá zá nim fie wyfunął. RejWiz 12v; *Tám zamek [złodziej] odemknie: Do łtodoły łię wroty ábo dżiurá wemknie. KlonWor* 34.

W przen (6): Gośpodarstwo. Napirwey Dom. To piekło nie nátkáne/ włócz ty iáko Swiniá/ Drugá dzyurá wypádnie/ wżák to nie nowiná. *RejZwierz* 136; Kiedy przyydzie Niezgodá/ vniżá fye Mury/ Y wnidzie Nieprzyiaćiel/ nie szukáiąc dżiury. *KochZg* A2v; NAmileyfzy bráćie/ złodziey ten iestći dyabeł/ ktory przez złe myfli ná dách wchodzi fercá twego: á dżiurę czyni przez złe przyrodzenie. *HistRzym* 92v, 93; Bo oto Iehowá rofkázuie/ że rozrázi dom wielki dziurami [*faciet domum magnam rimis*]/ á dom máły poryfówániem. *BudBib Am* 6/11; *SkarKaz* 667a.

a. Uszkodzenie ciała, rana (14) : [*proch z korzenia wężownikowego*] rofżlzerza dżiurę tey to fifthuły *FalZioł* I 126c; A z kthoreyby żyły obphicie krew płynęła/ zaciñni ręká dżiurę izby fie krwią zatkała gęftá *FalZioł* III 30d, I 10a, d; *BielKron* 445 [3 r.]; *Mącz* 270d; Y zali niewidżifz w rościágniónych rękach y w nogach dżiur? *OrzQuin* N2; *SienLek* 126v; Skoro iedno ożywá w żywocie mátki fwey/ Wnet iá żrá áż przegryżá dżiurę w boku v niey. *HistLan* B3; *PaprPan* Ov; *Oczko* 39v.

Wyrażenie: »dżiurá fistulná« (1): Też proch korzenia tego ziele s fokiem iego/ fiftułę zařtanawia wyfufzáiąc iá gdy tam tego będziefz wpufzczáć częřtho w dżiurę w fiftulná/ Platearius powiada *FalZioł* I 30c.

2. Otwór zrobiony celowo, służący różnym potrzebom: technicznym, gospodarczym i innym – w budowlach, sprzętach, narzędziach itp.; wejście, wpust; wyjście, wylot; dymnik; otwór pieca, śmietnika, kloaki; oko w sieci; ucho igielne itd.; foramen Mącz, Calep, Cn; macula Mącz, Cn; fumerium Mącz; praefurnium Calep; aesiuarium, apertura, capacitas modiolii, lumen, pator, spiramentum Cn (114) : *BierEz* I2 [2 r.], N2v, P2v; *OpecŻyw* 139; Też niektorzy wziáwfyz garniecz nadziałaiá w dnie dżiur/ á nakładá do niego zioł *FalZioł* II 1b, 2d, IV 24d [2 r.], 26a, V 26v, 94, 110; *HistAl* Iv; *KrowObr* 219v; *RejWiz* 70v; *RejFig* Aa4, Bb8 [3 r.]; Dał mu Konrad vcżynić krotká skrzynię żelázná/ w ktorey niemogł áni fiedzieć/ áni ftać/ iedno dwie dżiurze były/ iedná ku oddychaniu/ druga ku potrzebie *BielKron* 367; *Mącz* 190d, 217a, 259c; wziáwfyz furowe drewno oble leřczynowe/ wywierć dżiurę we drzeniu *SienLek* 70, 62, 139v, 166, 171v, 180 [2 r.]; *HistRzym* 36; *BielSat* N2v; *RejZwierc* 202, 202v; wybiy według Cérklá dżiurę *Strum* G4v, G, G4v [2 r.], [H] [4 r.], Kv, K2 [3 r.] (16); *BudBib* 4.Reg 12/9; *KochFr* 36; *BielSjem* 38; *Calep* 538a; Vrżędnik ma to wřzyřtko opátrzyć/ dżiury w izbach/ błony/ piece *GostGosp* 12; Iedni mowia/ iz Chriřtus nie wřzedł drżwiámi/ ále oknem/ ábo iáká dżiurá. *WujNT* 386; Vćięli mu po rámię w dżiurze onę rękę; Zádáli Pánu brátu niewymowná mękę, *KlonWor* 43, 9, 42 [3 r.].

W charakterystycznych połączeniach: dżiurę przebić (2), (u)cżynić (9), wywierć (4).

Przysłowie: *bibl.* *MurzNT* 28v; Látwiey iest wielbłádowi przez dżiurę igielná przeřć [*per foramen acus transire*]/ niř bogátemu wniřć do kroleřtwá niebieřkiego. *WujNT Matth* 19/24.

Wyrażenia: »dymná dżiura« (1): *Fumarium*, Dymná dżiurá/ álbo miesce gdzie wino álbo piwo odkifáwa. *Mącz* 139b.

»dżiurá piecowa« (2): *Propnigeon* – Dżiura pieczouá, cżelufczy. *Calep* [862a], [833]b.

»dżiurá przewiercona (a. przewierciana)« [*श्यक 1 : 1*] (2): Rękę drugá gdy przybitz chcieli/ niemogła dofiádz ku drugié przewierciané dżiurze/ bo były daleko od siebie zwierciány. *OpecŻyw* 139; *Foramen* – Dżiura przewiercouá [!]. *Calep* 431a.

»dziurą ulowa« (1): Propolis, Latine quasi Suburbanum, Przedmieście yeft nieyákíe pífzczelne z wosku álbo z wiązy budowanie/ które pífzczoły przed dżiurą wlową czynią. *Mącz* 326d.

Szereg: »dziurą, (albo) loch« (2): Carchesia, Foramina quae in summo mali funes recipiunt. Dury/ álbo/ lochi ná wierfcchu máłztu w ktore powrozy ząwodzą dla wciągánia żaglu. *Mącz* 38b, 203b.

W przén (2) : Aby leżał [człowiek] ná słońcu/ iáko pies we mdłości/ A czekał iefli mu kto kość dzyurą wyrzuci *RejWiz* 193v.

Zwrot: »dziury szukać« (1): Y [jeden z braci] pierdnie siłnym głosem/ otożci iuz [zjedzona sowa] huka/ A kędyby wylázła pewnie dziury szuka. *RejFig* Dd2v.

Przen: *Wejście lub wyjście nielegalne, złodziejskie; fortel, wybieg, wykręt* (40) : *RejRozpr* Fv; Každy by rad dziurę [!] nalazł iáko by z Zakonu wylazł *RejKup* x4v; *RejWiz* 69v; *RejZwierz* 102; Rimam invenire, Dżiurę skále náleść ku vciecce/ zwionąc precz. *Mącz* 356c; *KochSat* [C2]; *RejAp* 184 [2 r.]; iżby telko kuśił [dworzanin]/ á mácał iey woley/ a chęci/ słowy obojętnymi/ zořtawuiąc w rzeczy fwey taką dziurę/ którąby wyniść białagłowá/ á wrzkomo na ine niż ná miłość rozumieć one słowá mogła *GórnDworz* Cc3v, Cc7; Bo świat bury/ Szuka dury *RejZwierc* 29, 104; Mili Pánowie/ powiáda/ nie tuć Dyabeł chce iuz przeřtác/ áby Obrázy wyrzucano: ále chce áby mu dżiurę vczyniono/ przez którąby on krew przelać mógl/ y zábijánie á morderřtwá wzbudzić na řwiećie. *WujJud* 53; á nie vczyni nie zbrodzeń w Polfcze złego/ áż pierwey vpátrzy w práwie dżiurę/ którą z oney zbrodnie wyniść ma/ ábo się prokuratorá porádzi. *GórnRozm* K2; Czego iáko przedtym ząwřze/ teraz řie W. M. trzymác maćie/ áby żaden z nas oblikiem řtátutu tego nie řzukał tobie dżiury/ którąby vléc miał od woyny *OrzJan* 62.

W charakterystycznych połączeniach: dziury szukać (5); dziurę (z)naleść (4), uczynić; dziurą (w)leźć (7), (w)łazić (5), wejść (4), wlec.

Isg a. pl w funkcji przysłówka: »dziurą, dziurami« = *chyłkiem, niepostrzeżenie; nielegalnie, podstępnie* (25): Boć podobno zyřk sfortuną Poidzie miařto dwierzy durą. *RejKup* f6v; Przypomionę iefřtze ná krotce/ żywoty y řpráwy Papięzow niektorych/ iáko dziurámi łázili ná Papięřstwo *KrowObr* 37, 37v, 38 [2 r.], 38v; *RejWiz* 42v; Bo ktoć dzyurą dořtawa/ vrzędu iákiego/ Mniefy możemy rozumieć/ o godnořci iego. *RejZwierz* 88v, 3v, 67v; BOnifácycus řiodmy był Papięřem řzeřć mieřięcy y dwánáfcie dni/ ten iákoż dzyurą wřzedł ná ten řtolec/ tákże też pocżynał *BielKron* 175; Dziurą trudno do niebá. *RejAp* 184 *marg* [idem Dd3v] 184 [2 r.], Dd3v; *RejPos* 319, 346v [2 r.], 347v; *RejZwierc* 40v.

~ *Szeregi*: »drzwiami a nie dziurą« (1): A toć řą znáki pářterzá prawdziwego/ á toć řą iářne piątná iego/ ktory drzwiami á nie dzyurą włázi do řtádá Páńřkiego *RejPos* 346v.

»nie oknem ani dziurą« (1): A kędyż ci w tę Owczárnią weřzli/ przez dżwięřzéli/ czyli inędy kędy?. (–) Pewnie nie oknem/ áni dżiurą. *OrzQuin* Xv.

»dziurami a nie pocżiwie« (1): Zowie [Duch řw.] ie złodzieymi/ zdraycámi/ ktorzy dziurámi á nie pocżiwie lázą do kořciołow Páńřkich. *RejAp* [13]v.

»dziurą a tyłem a łotrowskie« (1): Azář go on nie zowie łotrem/ á złodzyeiem/ á naiemnikiem/ ktory dzyurą á thyłem a łotrowřkie wkrada řie do owczárniey iego. *RejPos* 346.

»dziurami a dziwnymi wymyśły, a dziwnym zabieganiem« (1): A ty ktorzy dzyurámi á dziwnymi wymyśły á dziwnym zábiegániem włążą do owczárniey tey świętey/ iuż wiefz y náfluchałeś fie iáko ie przezywác raczy *RejPos* 346v. ~

3. *Otwór naturalny w organizmach ludzi, zwierząt, roślin; orificium Mącz; foramen (naris) Cn* (8) : Drugie fą [bdły morskie] wiekiech [!] dziur á rzadkich/ a to ieft famicza *FalZioł* I 142a; Gębę [cetus] ma w cieie wielką y iawną/ ale w niey dziuri ciałne fą, gdi młoda ieft ma zęby czarne/ a gdy ftharaf ma zęby białe. *FalZioł* IV 31b; [delfiny] vřzu nie maią: iedno dziuri nieiakie podobne ku fluchaniu *FalZioł* IV 33c, 31c, 34d; *GlabGad* Fv; Item, Caecum intestinum a medicis vocatur, Niektore yelito/ ktore yednę dziurę w tobie ma/ To yeft/ Nie przechodzi ná drugą ftronę/ co w nie wnidzie tamże zoftawa. *Mącz* 29d, 270d.

4. *Zagłębienie, wydrążenie, jama, nora, dół, loch, jaskinia, podziemie, kryjówka, podkop, wykop; foramen Mącz, Cn; cavea Mącz; caverna Calep; apertura, carus, cavum terrae, lacuna Cn* (33) : *RejWiz* 102, 146; *RejFig* Aa6v; *RejZwierz* 73, 129v; tylko pod grobem [Mahometa] fą táiemne džiury/ ktorymi rozmaítym fzyderftwem ludzi zwodzą/ czyniac potáiemnie ognie *BielKron* 456v, 316, 316v, 423v; *Fistulosus*, Wydrożony/ Wywierciány/ Czczy/ To yeft/ Co wiele rur/ y dziur w tobie ma/ Dziuráwy. *Mącz* 129a; *Foro*, Wiercę. Unde *Foramen*, Dziurá/ *Loch*. *Mącz* 134d, 236c, 335a; Załadźcież ftrzelbę wielką/ pod párkánem w dziurze *BielSat* N3v [idem *BielSjem* 40]; Azafz drugi nie rozftháwia brogow ná fzyrzą áby fie ich więczy zdáło/ á w drugim dziurá áż do ziemie. *RejZwierc* 66v; *BielSpr* 64; Rzekł Potym głos do niego [*Heliasza*]/ wynidźże s tey dzyury *HistHel* C3v; *Strum* E3v; *Paprpán* Hh4; *BielSjem* 40; *Voraginosus* – Pełni gębokich dzur. *Calep* 1140b, 678a; *CzahTr* D4.

Wyrażenia: »ciasna dziura« (1): Páfterz do iamy przybieżał/ Wilká w ciálney džiurze záftał *BierEz* Q4v.

»dziurą ziemna, pod ziemią« (2 : 2): *Cavea*, Kliatká ptáľza. Item, skáľá/ albo dziurá pod ziemią. *Mącz* 41d; y drudzy fie od ludzi kryli/ [...] po gorách y dziurách ziemnych *SkarŻyw* A5v, 399; *Calep* 176a.

Szereg: »jaskinia a (i) dziura (ziemna)« (2): A oni fie fámi będą tuľác [...] biegáiac miedzy gorámi/ á fzukáiacz iáľkiń á dziur gdzieby fie mieli zákryc przed frogofcią oną *RejZwierc* 179; *SkarŻyw* 399.

W przen (3) : Bo bárzo zły wiatr ftey džiury A ftrzeż boże gorífey chmury *RejRozpr* I4v; *RejPos* 223; Piotr Duchem Bożym fpráwiony/ [...] wciálną dziurę leść/ y fkorę ftarą z fiebie odrzec [...] vmyślił. *SkarŻyw* 570.

Przen: *Ujście rzeki* (1) : Ná lewo záľię vyřrzyľz w brzegu džiurę/ co nią wypija wiľľá gnuśną *Bzurę* *KlonFlis* F4v.

5. *Ubytek, brak, niedostatek, szkoda w kim, w czym* (7) : A niemała w ludziach dziurá Iáko náftáľá pleurá *RejRozpr* G4; *RejWiz* 93v; Widząc w łobie wielką dzyurę *Pruřowie*/ poftápiłi ná zad *BielKron* 384, 360v, 390; vřrzyľz czáľu łowienia Stáwu/ džiurę w Rybách. Wízáľże fyie będziefz miał czym cieřzyć ze tľuťtego *Sumu* będziefz iadł. *Strum* Q3v.

Szereg: »dziurą i ujma« (1): Do tego *crimen peculatus*, należą iefzcze złe á nieporządne ízfunki dochodow R. P. Ktore iż tá Koroná y ítoł Páńfki mále ma/ tedy máła ízkodá wielką w nich dźiurę y wymę czyni. *PowodPr* 78.

6. *n-loc.*

Zestawienie: »Dziewcza dziura« (2): Coby zá rzeczka? Rzekł mi. Dziewcza dźiurá *KlonFlis* G3v, G3v *margin.*

Synonimy: **1.** *loch, skała; 2. loch, przechod, wychod; 3. loch, wychod; 4. doł, gruba, jama, jaskinia, loch; 5. ujma.*

KN, WK